

Hlava IV.

Nový věk a stav lidu při novém běhu průmyslu vůbec.

§ 43.

Nový čas nastal: noví řádové počínají jak ve světě duchovém, společenském a politickém, tak i v oboru průmyslovém.

V oněch je všeobecný postup tak patrný, že ho sotva kdo upíratí bude. Výhody osvěty a práv politických, prvé jen některým třídám výhradně zachované, vidíme vždy v širších kruzích společenstva se rozkládati a zповšechnovati. Jest ale jiná otázka, kterou nyní začasté a od moných předkládati slýcháme, zdaliž postup ve světě průmyslovém tentýž směr jeví? Všickni si toho zajisté žádáme, to doufáme. Pohledme nyní a přesvědčme se, jak dalece úkazové skutečnosti s touto žádostí naší se srovnávají. Na první pohled zdá se to ovšem velmi pochybno, ano mnozí tvrdí bez rozpaků, že většina objevů v novějším řádu a běhu průmyslové výroby podobného působení postupu nikterak neosvědčuje, ba že naopak postup výroby tak jak se nyní děje vždy jen ku prospěchu některých, jen k zavedení nových privilegií pro kapitalisty směřuje, a tudy základy kruté neustále rostoucí bídy a nového jakéhosi nevolnictví pracujícího lidu pokládá. Odtud to časté lání na nový průmysl, na fabričnictví a na mašiny.

A však při pilnějším ohledání věci té poznáváme, že i zde věčný zákon pokroku nás neklame a platnosti netratí, že novověky vývoj zajmů materiálních rukou prozřetelnosti vždy také k většímu prospěchu všeobecnstva vede; že ho sice jednotlivé protivné úkazy ovšem na čas a částečné zastíniti mohou, nikoli pak ze základů vyvrátiti. Jsouť ovšem lidé, jenž

se domnívají pronéstí myšlénku veledůmyslnou, pravíce nám že středověký feudalismus v novém světě průmyslovém opět, jen že v jiné formě, se objevil, ba že nevolnictví je nyní horší než kdy za času rytířských bývalo. *) Ale což jim platno tvrditi, že fabriky s vysokými komíny svými vstoupily na místo vězatých hradů panských ve středověku, a že fabrikanté přišli na místo někdejších korouhevních pánů, šlechticů a tělesných pánů, uvalující na lid pracující nový způsob otroctví a poroby: vždy bude jim těžko dokázati, že by stav dělníka fabričního byl v každém ohledu tak bídný jak býval tehdáž osud nevolníka, že by nad ním fabrikant všecka ta ukrutná práva mohl provozovati, jichž obraz jsme svrchu ve krátkých několika rysech podali, jichž krvavá památka se zachovala ještě v pověstech lidu, a jichž zbytkové nepatrní ještě za našich dob lid tu i tam ke zpouře dohnali.

Stav dělníka je podnes ovšem mnohde náramně nešťastný, ze života lidu pracujícího dají se ovšem představití obrazové rovněž tak pravdiví jak úžasní a hrůzoplní. Nicméně nebylo by lze ukázati takových, ježto by hrůzou svou se rovnali zjevům strašlivým povstalým z někdejšího feudalismu. Darmo by hledal kdo fabrikanta, kterýžby připoutal člověka k dílu svému, a dělníka, jenž by volil v lesích kořínky a pláňaty se živiti a pod širým nebem žiti než ve fabrice pracovati; darmo by hledal příklady svévole a toho ukrutenství jakéž se tehdá dělo; či by snad někdo našel dělníka od fabrikanta zadržného, přikovaného, v železné kleci na slunci vyvěšeného a podobné hrozné úkazy, jakéž feudalismus světu sem a tam až do času Marie Terezie poskytoval? Jak ve společenském tak i v ohledu čistě materiálním je osud lidstva bez odporu polepšen. Ono slovo o podobnosti nynějšíka k někdejšku může platiti za trefné porovnání, kteréž nás upomíná, abychom nepřestali zraků svých obracet k polepšení nynějšího stavu lidu, ale bližší ohledání vydá svědectví k velikému a čestnému prospěchu přítomnosti proti minulosti.

*) Tak mluví na př. Ledru Rollin ve svém posledním spise *La décadence d' Angleterre* v úvodu.

§ 44.

A dejme tomu, že by i jiného prospěchu dolíčiti se nedalo, jednoho aspoň nikdo neupře, jesti to ten, že nynější stav se vším co na něm haní nehodného stojí již pod ochranou všeobecného mínění, aniž kdo vyvodí původ jeho z pramenů náboženství. Celé společenstvo uznává, že nynější řádové nejsou dokonalí, ba že jsou mnohého polepšení potřebni a schopni. Žádný kněz nás neučí, že by moc fabrikanta byla založena od Boha samého a ve prospěch lidu; že je pronajímatel práce od něho ustanovená vrchnost. Soběctví lidské, kteréž tak rádo se skrývá za štítem náboženství a kteráž se neostýchá vystavovati na výsluní svatých jeho zaří a pod ochranu požehnání jeho, i všecko to cokoli činí učinila buď pouze k prospěchu svému aneb dokonce na ujmu jiných, neodvází se této zastaralé praktiky užívati před obličejem vzdělanosti nynější, kteráž učí, že řádové společnosti lidské od člověka, užívajícího neobmezeně svobodné vůle, od Boha jemu udělené, dle míry poznání jeho, buď dobře buď zle založení, opět touže vůli lidskou, ovšem že na zákládech práva, změnění býti mohou. Všickni lidé šlechtní obracejí nyní pozornost svou ke vznešenému předmětu tomuto, nikdo nevelebí nynější stav roby a poměr pracujících tříd co dokonalý a pode zvláštní ochranu božího zřízení postavený; naopak cit křesťanstva, svědomí takřka celého společenstva staví se v odboj proti tomu, co na nynějším řádu a stavu průmyslním nespravedlivého a zloplodného; a od poznání nemoci není zajisté daleko k jejímu vyléčení.

Zvláště ve Francouzích a v Angličanech, kde nový způsob výroby, totiž způsob fabriční, spojený se svobodnou soutěží (čili konkurencí), posud co nejurčitěji povahu svou mohl objeviti, též více než kdekoli jinde myslí všech lidumilův a státníkův dále hledících k tomu jsou obráceny, jak by se stav lidu pracujícího polepšiti, jak by se nynější běh průmyslu a obchodu s náramnými prospěchy svými zachovati a zároveň také nehody a nedostatky jež posud s ním spojeny byly, odvrátiti daly,

§ 45.

I nás vedlo účastenství s osudem lidu našeho k tomu, abychom pozorovali působení novověkého běhu průmyslu ve výsledcích jeho. Hleděli sme zvláště k tomu jak působí ve Francii a Angličanech, kde se ráz jeho nejsilněji projevil a kde se nejlépe pozorovati dá. Snažili sme se poučiti se dílem z literatury, poskytující v tom ohledu již hojných pomůcek, dílem též na vlastní oči své viděti, pokud se nám to činiti dalo. Majit tyto poměry francouzskoanglické pro naši vlast českomoravskou tím větší důležitost, jelikož u nás průmysl tutéž cestu již nastoupil, z čehož se souditi dá, že nám poskytuje spolu obraz naší budoucnosti a zároveň i mnohé poučení spasitelné k lepšímu těchto věcí řízení a zavedení.

Nepřehlížejíce nikterak žalostných stránek těchto nových běhů výroby, nevidíme předce žeby vůbec a pravidelně, dle samé povahy své, v postavení lidu k pohoršení jakému vedly, ano poznáváme, že mnohé z těchto smutných úkazů mají pramen svůj v jiných jako postranních okolnostech, a že mnohé neštěstí je buď jen zdánlivé neb jen relativně pravdivé. Z Belgie, tak bohaté a tak průmyslové, není téměř stížnosti slyšeti, ačkoli tam život fabriční a svobodná konkurence dospěly k vývoji rovnajícímu se téměř nejznamenitějším v tom ohledu krajinám jiných zemí. Nejvíce žalob slyšeti z Francouz a z Angličan. Hlavní příčina toho je větší veřejnost všeho života v těchto zemích. Mohly by se zajisté i o jiných zemích podobné příklady bídy a neštěstí lidu pracujícího, jak se nám z oněch zemí podávají, předložit, ba ze zemí, kde fabrik a svobodné konkurence neznají, snad ne méně než z krajů průmyslových. Ale ve všech těchto krajích převládá způsob tajnůstkování obvyklý z času někdejšího, z oněch dob, kde bylo ještě tak všestranné a přísné upoutání tisku, že každá jakákoli žaloba neb stížnost, byť i od sebe oddanějších přátel pořádku a pokoje veřejně pronešená, platila za nějaký zločin, za popuzování lidu a za zpouř proti úřadům, státu a společenstvu. Tož každý volil vzdychati v tichosti komůrky své, a tak dílem ohled k vlastnímu prospěchu, dílem

zaraženost a strach před pronásledováním, nedaly nikomu, ani mocnějším a šťastnějším, pozvednouti hlasu za nešťastné utištěné bratry. Toto soběctví, tato malátnost, do níž bylo společenstvo tehdá zabředlo, není posud bez působení u nás i jinde. Žalostné jsou ovšem objevy a zprávy z fabrických okresů anglických a francouzských, ale i od jinůd mohli bychom podobných podati, aniž by bylo lze nazvati průmysl jejich původcem. Viděli sme nejednou z blízka nevýslovnou bídu obyvatelů našich Krkonošů a našeho Rudohoří a neostycháme se říci, že nemáme práva vytykati Angličanům egoismus a nedostatek sympathie pro nouzi lidu svého. Není u nás méně ran ohyzdných a bolestných ve společenství, ale snad méně lidí šlechetných a statečných, kteříž by jich odkryli. Jeť méně pláče hlasitého, ale tím více slzí a vzdechů utajených.

§ 46.

Jiná příčina, proč bídu anglickou a francouzskou více známe než svou vlastní, jest mimo veřejnost vzpomenutou s druhé strany též působení škol socialistických a komunistických. Neblahé úkazy spojené s nynějšími běhy výroby vedly některé k tomu, že hledali původ jich v samých základech na nichž všecka společenstva spočívají, v právé rodinném, v právé vlastnictví. Od věků vládnoucí zosobělost čili individualismus, dle něhož jen každý sám o sobě o zlepšení stavu svého se stará, kteréžto jedině ve výsledku snahy a práce své nalezá, pak svobodná soutěž (konkurence), dle níž každý svým způsobem a prostředky svými prospěch svůj vymáhá, zdály se jim vésti nevyhnutelně k nespravedlivosti a křivdě některých proti ostatním; z čehož chtěli dále uzavíratí, že by se zde dalo pomoci jen zavedením takového řádu, kde by bylo všeliké jmění společné a kde by nikdo pro sebe, ale všickni pro společenstvo pracovali, a kde by toto zas potřeby všech odměřovalo a obstarávalo.

Z bludného mínění tohoto povstaly ve Francouzích a v Angličanech ty rozličné soustavy socialismu a komunismu, z

z nichž jedna více než druhá přirozenosti lidské odporná a skutečného v život uvedení neschopná, ježto ale všecky k nesnesitelnému obmezení osobní svobody, k neslýchanému tyranství společenstva a vlády jeho nad jednotlivcem vedou a strachem, jež mezi majetníky způsobují, mnohého odvracejí od vyhledávání cest praktických ke lepšímu stavu lidu. Nauky řečené vystupují před světem na mnoze v rouše a způsobě nového náboženství nějakého; všecky vydávají se za yíru samospasitelnou a prostředky své za neklamnou a spolu jedinou pomoc pro nemocné společenstvo. Aby pak větší žádost po lékách jež podávají vzbudily, a nutnou jich potřebnost zjevněji osvědčily, představují nemoc člověčenstva ve světle nejohroženějším; a tak snahami těchto reformátorů novějších představeno mnohé utrpení lidu ve způsobu horším než se skutečně nalézá, ačkoli se z druhé strany zapříti nedá, že přičiněním jich též mnohá opravdivá, prvé neznámá rána byla odkryta a že vůbec snažení jich pozornosti všech státníkův a lidumilův zasluhuje.

§ 47.

Dále nelze neviděti, že mnohý nedostatek lidu dělnického ve Francouzích a Angličanech má jen vlastnost a pravdu relativní čili ohlednou.

Obyčej zemský uznal v těchto zemích některé věci za potřeby nevyhnutelné, bez nichž býti tam platí i pro chudého dělníka za nesnesitelnou bídu, ježto u nás i jinde lid bez nich žije, ba často ani jich nepohřešuje.

Dělník fabriční v Manchestru a v Liverpoolu chce míti obyčejně k obědu pečenou hovězinu a i nejbídnější denně aspoň slaninu; on si žádá denně těžkého piva anglického a pije též nápoje pálené; thé neb káva patří u něho též k nejobyčejnějším, nevyhnutelným potravám. Podobně dělník francouzský mnohou věc vzácnější k vyživě své též jako nevyhnutelně vyžaduje. On nechce jísti jiného chleba krom pšeničného, pohrdaje žitným co méně chutným a živným.

Víno buď čisté, buď s vodou smíšené je mu nápojem tak obvyklým, že téměř ani pochopiti nemůže, že by člověk pouhou vodu píti mohl.

Pohledme na potravu našich chudých obyvatelů Rudohoří a Krkonošů. Ráno brambory, k obědu a k večeři brambory a to nezřídka zkažené, trochu kysela, a vedeli se dobře trochu mléka, to je celá jejich strava. Chléb již je pro ně pochoutkou a rozdílí se, ač majíli jaký, jen po malých soustech mezi údy rodiny. A kdyby to byl jen vždy ten žitný chléb, jímž francouzský dělník pohrdá, ale často je ten chléb ovesný, ba zhusta požívá se na místo chleba jen placek, do nichžto všelikých travin ba i kopřiv spečeno, nebo vdolků z otrub. Sousto masa sotva že na velké svátky si poříditi mohou. A nicméně neslyšíme téměř žádných žalob těchto nešťastných, aniž časopisectvo hrubě o jich prospěch se stará. Jak pevná musí býti vytrvalost, jak mocný a hluboký náboženský duch, jak veliká svědomitost lidu, jenž v takovéto nouzi nereptá proti zákonným pořádkům společenstva! Takovéto úkazy dosvědčují ale zároveň, že bída lidu dělnického v Angličanech a ve Francouzích, považujeme-li ji samu v sobě aneb v porovnání s dělnictvem jiných národů, není tak nesnesitelná jak se často myslí, a jestli že je nicméně pro lid tamější trpká, jest to hlavně pro větší jeho potřeby a v porovnání k obyčejí zemskému.

§ 48.

Hlavní příčina, proč dělník v těchto zemích tak těžce nedostatek mnohé věci nese, jejíž potřeby dělník náš téměř ani nezná, je právě ten postup výroby, jenž mu poskytnul možnosti aspoň někdy některou věc k uživení svému si zjednat, bez nížto napotom již býti nechce. Postupem vzdělanosti učí se znáti vždy více a více potřeb, a tak bývá nyní, ačkoli má více, předce často méně spokojen než býval prvé, pokud méně měl ale také méně žádal. K tomu přistupuje nezřídka i mocná nárůživost závesti.

Výroba fabriční, rozmnožující často náramné jmění pod-

níkatelů, poskytuje jim takto prostředky a pobídku k nádheře posud nevidané.

Dělník, byť i měl v hojnosti všecko čeho mu k životu potřebí, vidí předce náramný rozdíl mezi životem pána svého a svým, vidí že jeho blahobyť nezrůstá krokem tak rychlým jako fabrikantův, pro něhož se namáhati musí; — *Nemo miser nisi comparatus* — a on ovšem v porovnání tom musí se viděti náramně nuzným a nešťastným.

Tak teda nynější soustava průmyslová přináší s sebou, ne tak větší nouzi, ale spíše větší nespokojenost. Ale i ta okolnost má svůj prospěch, neb v ní je neustálá pobídka pro ty, jenž z tohoto stavu věcí největší prospěchy mají, přihlížeti k reformám, v nichž jedině mohou naléztí pevné garantie lepší budoucnosti všech účastníků a tudy i vlastní bezpečnost.

§ 49.

Dále nedá se zapřítí, že bídy dělníků ve mnohých krajinách fabričních francouzských i anglických nezřídka vinna též jejich neopatrnost, nestřídmost a prostopášnost. Dílo a výdělky nebývají při nynějším stavu průmyslu vždy stejně hojné. Někdy mzda se sníží, někdy následkem obrátův obchodních dílo se staví, ba některé živnosti dle přirozené povahy své jen v některé části roku provozovati se dají. Tu však je zřídka kdy pozorovati, žeby dělníci, pokud jsou v díle, byť i výdělkové jejich okamžitou potřebu jich značně přesahovali, něco na horší čas uložili. Nedbajíce o budoucnost vydávají obyčejně všecko co vydělají; jiní zas pro nemírné užívání horkých nápojů a jinou prostopášnost ani tím nevystačují, co v dobrém čase vypracují, a vyházejíce peněz svých na věci zbytečné nemají pak ovšem, zač by si pořídili nevyhnutelných. I ve Francouzích i v Anglii se toto hlavně ve velkých městech pozoruje, kde blízké spolubývání a spoluobcování obou pohlaví bývá pramenem veliké nemravnosti a prostopášnosti, a tak se stává, že dělníci po městech, ačkoli ta mzda jejich větší bývá a ačkoli všeliké potřeby ba časem i samé potrawy v

lacinější ceně dostávají, nicméně ve větší nouzi bývají, než dělníci při fabrikách po kraji a na vesnicích, jenž jsouce pořádnější a mravnější, také mzdy vydělané moudřeji užívají. Vychování i národní povaha ukazují nám mezi dělníky veliké rozdíly; tak na př. v anglických městech nevzdělaný a lehkomyslný, nečistý dělník irský, byť i tolik umělosti nabyl a tolik vydělal, předce vždy větší bídu mívá, než vzdělanější a pořádnější Angličan, poněvadž všecken výdělek svůj propijí a ani v oděvu ani ve stravě a bytu žádného pořádku nezná.

§ 50.

Konečně jest to veliký blud, připisujeli kdo všecku nouzi mezi nižšími třídami lidu v oněch zemích nynější soustavě průmyslu, svobodné konkurenci a povýšení výrobní síly skrze zdokonalení nástrojů. Již svrchu sme na to ukázali, že u nás i jinde větší bída se naléztí dá i bez těchto příčin. Itálie a Španěly neznají téměř zhola oněch domnělých původců nynější bídy, a předce se v těchto zemích tak úrodných, pod tak lahodným podnebím ležících a mnohem méně obyvatelů majících, sem a tam větší bída nalézá, než v Angličanech a Francouzích. Nouze pudí tam jednu část chudých mužů do lesů a dělá z nich loupežníky, ježto se druhá mnohem hojnější jich část sem tam hemží po silnicích i po ulicích městských žebrajíc.

Když za Ludvíka XIV. politický jednatel Gourville bohatým Španělskem cestoval, musel se opatřiti na cestu moukou a suchary, aby bezpečně do Bajonu dojeti mohl, a za našich dnů stav tento není posud mnohem lepší. Hadry a hlad jsou posud ve Španělich úkaz obyčejnější než kde jinde, a předce sotva která země evropská je více prosta parostrojů, svobodné soutěže obchodu, atd. než právě tato.

§ 51.

A v samých Angličanech není nouze výhradní známkou okresů fabričních. Sám Engels, kterýž jsa socialista a předpo-

jatý nepřítel celé nynější soustavy společenské vůbec a průmyslnicko-obchodní zvláště, všecko cokoli na ujmu jich pověděti mohl snesl, ba i často, jakož mu dokázáno bylo, přehnal, praví že okresy fabriční jsou sídlem střídavé, počasné chudoby, okresy pak rolnické sídlem stálé bídy.*)

On popisuje veliký nedostatek dělníků rolních, jich roztrhaný oděv, mizerný příbytek a špatnou nedokonalou stravu, odvolávaje se na svědectví Times**), jehož jeden ku prohlížení stavu rolnického dělnictva schválně vyslaný dopisovatel udává, že v některých krajinách mzda dělníkova za celý týden neobnášela více než 6 šilingů (to jest asi 3 zl. stř.) což ovšem málo při drahotě potrav v Anglicku. Engels dokládá***) sám, že někdy výdělkem 6 neb 8 šilingů celá rodina se uživití musí; ježto rodiny dělníků fabričních mnohem více vydělávají; on praví dále, že nouze okresů rolnických je tím bolestnější, poněvadž se nedá odstraniti tak snadno rozmnožením výroby jako v okresech fabričních. Engels teda tuto sám přiznává, že rozmnožení výroby při přílišném obyvatelstvu je výdatnou pomocí, a ačkoli na straně 18. spisu svého praví: že nová soustava průmyslu a uvádění fabrik dělníky vždy více a více z výnosného díla vyhání a z nich rychle žebráky plodí, nerozpakuje se předce hned na následující straně říci: tento průmysl (výroba bavlny, totiž pomocí strojů) převrátil celé toto hrabství (Lancahire), přetvořil tyto posud neznámé a nevzdělané bažiny v lidnatou a pracovitou krajinu a zdesítinásobil do 80 let obyvatelstvo její, dává je jako kouzlem nějakým obrovským městům, jako Liverpool a Manchester (dohromady 700.000 obyv.), Bolton (60.000 obyv.), Rochdale (75.000 obyv.), Oldham (40.000 obyv.), a množství jiných ze země vyrůstí. Již z těchto a jiných podobných udání dá se souditi, že ani nynější soustava výroby není tak velikým tvůrcem žebroty, a že nouze v krajinách pouze

*) Engels: Die Lage der arbeitenden Klassen in England. 313.

**) Viz Engels. str. 316.

***) „ „ „ 314.

rolnických není méně známá a obyčejná než v krajinách fabričních.

§ 52.

Ba v skutku dalo by se dle událostí novějších let v Angličanech a dle stavu obyvatelstva v rozličných okresích naopak soudit, že je hlavně v oněch krajinách největší chudoba a nouze mezi lidem, kde posud málo neb žádné fabriky založeny nebyly. Tak na př. v hrabství Waleském, kde téměř žádných fabrik není, vystoupila v desítiletí 1840—50 nouze tak vysoko, že lid, nevěda kde původ utrpení svého a pomoci od něho hledati, se vzbouřil (1843) a netoliko v krvavé pútky s vojskem se pustil, ano i k boření veřejných budov, paličství a vraždění se svěsti dal, kteréžto bouře pod jmenem „Rebecca“ známy jsou.

Rovněž tak bylo i Irsko do nedávna zemí takořka výhradně rolnickou, aspoň nedá se fabrikace jeho krom jediného plátenictví s anglickou ani porovnat, a jest to právě Irsko, kdež nouze mezi lidem rolnickým je tak veliká, že v Angličanech samých, kdežto vždy nově povstávající závody průmyslové oběh obyvatelstva rolnického přejímají, nikdež podobná nalezena býti nemůže. Ba právě nejstrašlivější obrazy bídy lidu v državách anglických podávají se vlastně z větší části o Irsku nebo rolnických Irčanech. Nouze této země je tak veliká, že netoliko mnoho tisíců lidí do jiných dílů světa každoročně se stěhuje (což se stává bez porovnání méně z okresů fabričních), ano že i z těchto krajin rolnických stěhování celých pluků chudiny do anglických okresů průmyslných neustále trvá. Tito přistěhovalci z Irska, kteří se do průmyslných měst anglických, do Londýna, Manchesteru atd. houfně hrnou a tam hned dílo najiti nemohou, představují pak v těchto městech ten strašlivý obraz bídy, kterýž každému cizinci v oči bije a každého lidumila tak žalostně dojíká*).

Jakkoli podivuhodné je množení se ústavů průmyslných v Anglicku a z něho pocházející přibývání díla, předce nemůže

*) Počítá se v novějších časech, že přes million lidí z Irska do Angličan se přestěhovalo a posud každoročně přes 50,000 přibývá.

vždy postačiti tomuto neustálému proudu rodin dělnických, přibývajících z chudých okresů rolních; což divu že tyto pak nejen samy nouzi trpěti musí, anobrž i domácím a dřívějším dělníkům, přílišným svým spolutěžením mzdu snižují.

V Irsku pak samém je přebytek chudoby větší a cítí se bolestněji nežli v Anglii; neboť pro menší i vzdělanost i výrobní schopnost obyvatelstva Irského jest také výnos půdy a výroby jeho menší, a tudy i přelidnění a nouze lidu v samém rolnickém stavu větší než v pokročilejším a výrobnějším Anglicku. V skutku je nedostatek, ježž lid Irský ve stravě, v oděvu, v obydlí, v chování a v každém ohledu trpí, žalostný a mezi 8½ milionu obyvatelů této země je 2,300000 takových, kteří bez veřejné podpory živi býti nemohou, to jest takových, jenž jsou ve stavu žebroty. A to nikoli následkem fabrik a pro přílišný průmysl, anebo přílišnou výrobu, alebrž spíše pro nedostatek fabrik a právě pro malou průmyslnost a slabou výrobnost.

§ 53.

Konečně sluší podotknouti, že by se mýlil, kdoby myslil, že mezi dělníky průmyslnými největší nouzi trpí dělníci při fabrikách zaměstnaní. Tomu není tak. Právě v těch větších výroby, pro něž posud žádných velkých fabrik založeno nebylo, a v oněch, kde dělníci potud strojů neužívají aneb pro něž ani posud vynalezeny nebyly, vídáme nejkrutější bídu.

Nejnižší mzdy dostávají ruční tkalci (*handloom weaver*), kteří dělají na ručním stavu takové látky, jež se ještě na mašinovém stavu nehotoví. Jejich obyčejná mzda obnáší dle Engelsova udání na týden 6 — 7 šilingů, a zřídka kdy prý vystoupí na 10 šil. (t. j. asi 5 zl. stř. dvacetníků). Mimo ty jsou ve velmi smutném postavení též jiní dělníci, nemající žádné umělosti a konající práce k nimž není třeba ani schopnosti ani zvláštní umělosti a pozornosti, ale pouze tělesné síly. Takoví jsou hlavně dělníci na březích a v dokách t. j. skladěšších pobřežních, nosiči břemen, podavači a nádenníci při stavbách a těm podobní.

Nejsmutnější však údaje, jichž sme posud poznali, jsou o

švadlenách a vyšíváčkách. Právě ty, ježto šijí košile a vyšívají všeliké ozdůbky, často velmi umělé na látkách drahých, ustanovených pro dámy vznešeného světa, právě tyto dělnice, jež ani samy nepracují žádným strojem neb aspoň ne fabričně, a kteréž ani tak snadno spolutěžením strojův trpěti nemohou, poněvadž práce jich na mnoze již dle povahy své ani na mašinách hotoviti se nedají, právě ty jsou téměř naskrze ve veliké nouzi; a jsou mnohé švadleny, na př. ty co šijí tenké košile, kteréž nevydělají týhodně více než 2 neb 2 1/2 šilingu, což v Londýně arci sotva vystačí k uchránění jich od smrti hladem. Jaké smutné působení okolnosti takové míti musí, zvláště z ohledu mravnosti v četnou část ženského obyvatelstva, toho se každý snadno domyslí.

§ 54.

Je nám to útechou, že můžeme s dobrým přesvědčením říci, že tito a takoví úkazové nejsou leč řídkou výminkou, a že právě v městech a v okresích čistě fabričních, dělnictvo při fabrikách samých zaměstnané, a to je právě nejčetnější část, pravidelnou a dostatečnou výživu má, ano že dělníci opatrnější a mravnější nezřídka žijí v dostatku, jakého u nás velká část našeho gruntovnictva nezná.

Při bližším ohledání stavu dělnictva ukazuje se s ohledem na minulost jak v Angličanech tak ve Francouzích stálý a neúporný postup. Přiznáváme, že je mnoho ran a bolestných stránek v novějších poměrech společenských i obchodních, ale upíráme že by byly horší než kdy před tím; naopak ale vidíme a dovedli bychom dokázati, že nikdy nebyla pozornost k nim více obrácena než nyní ve Francouzích a v Anglii, a že sympathie pro utrpení lidu nikdy tak snažně nehledala, nikdy tak horlivě nevymýšlela prostředků k jeho poznání, ani tak obětavě netvořila všelikých ústavů k jeho ulehčení a možná-li i odstranění.

Rozměr spisu našeho nedovoluje nám toho obšírněji provesti; hodláme zde položití jen některé rysy k nakreslení běhu těchto poměrů v Anglii a ve Francouzích: snad že tyto již k dolíčení mínění našeho postačí.